ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLV (2001), 113 - 121

1674 metų *Ewangelie polskie y litewskie* tekstų, priskiriamų ne Jaknavičiui, leksikos redagavimas

MILDA LUČINSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

The article deals with the lexical divergences between the seven last gospel texts in the 1647 edition of Jaknavičius'* Ewangelie polskie y litewskie *and the parts attributed to Jaknavičius himself. Attention is paid to the way in which the editor of the 1674 version of this work adapted the vocabulary of these gospel texts to that of the basic part of the work. He discarded rare words that are not attested in Jaknavičius' text* (gentis, kuris gi vienas, mala, nuopelnas) *and replaced them with items frequently used by Jaknavičius* (giminė, kiekvienas), *or, if such were lacking, with words from his own native dialect* (kandžia, užmokesnis). *He also brought more uniformity in the use of the conjunction* net. *These lexical features show that the editor of the 1674 version took great pains to bring the text of the gospels in conformity with the Eastern Lithuanian standard of his time. The divergences between the 1647 and the 1674 version are not determined by the Polish text, which is identical in both editions.

ĮVADAS

1647 metais Vilniuje buvo išleistos Jono Jaknavičiaus *Ewangelie polskie y litewskie*. Jų vertimo autorystė yra kėlusi abejonių ir diskusijų. Tačiau Vaclovas Biržiška (1939: 49–82) pateikė argumentų, pagrįstai įrodančių, kad tuos tekstus į lietuvių kalbą išvertė Jaknavičius. Zigmas Zinkevičius (1971: 154) atkreipė dėmesį, kad septynios paskutinės evangelijos (JE_{47} 201–211) verstos ar stipriai redaguotos kito asmens, ir nurodė tam nežinomam redaktoriui būdingų kalbos bei rašybos bruožų. Papildomai atlikus JE_{47} teksto analizę, išryškėjo Jaknavičiaus teksto ir tų septynių paskutinių evangelijų leksikos skirtumai[1] – Jaknavičiaus tekstui nebūdingos leksemos *gentis*, *kuris gi vienas*, *mala*, *nuopelnas*, skirtinga jungtuko *net* vartosena. Taigi 1647 metų *Evangelijų* vertimas yra kelių žmonių darbas ir reikia analizuoti ne vieną, bet dvi kalbines sistemas.

[1] Minėtina, jog JE_{47} tekste gausu leksinių gretimybių, tačiau ne Jaknavičiui priskiriamoje teksto dalyje tokių gretimybių apskritai nėra. 1674 metų *Ewangelie polskie y litewskie* leidime jų jau atsisakoma visiškai (pastebėta 150 tokio redagavimo atvejų).

Kitas šių *Evangelijų* leidimas pasirodė praėjus 27 metams – 1674 metais. Palyginus JE_{47} ir JE_{74} tekstus[2], paaiškėjo, kad JE_{74} tekstas yra nemažai redaguotas. Apie rytietybių redagavimą ir jų keitimą plačiau vartojamomis leksemomis JE_{74} Jaknavičiaus tekste jau yra rašyta (Lučinskienė 2001: 117–128). Redaktorius stengėsi *Evangelijų* tekstą kalbos atžvilgiu suvienodinti. Dar vienas jo redagavimo principas – septynių paskutinių evangelijų ir Jaknavičiaus verstų evangelijų leksikos skirtumų mažinimas. Šiame straipsnyje ir apžvelgsime šiuos taisymus. Skirtumai aptariami atsižvelgiant į originalo kalbą bei lyginant su kitų XVI–XVII a. lietuviškų raštų duomenimis.

TAISYMŲ ANALIZĖ

1. *gentis* → *giminė*:

JE_{47} *A buſite // iſſduoti nuog gimdi=//toiu / ir brolu / ir // nuog* ginčiu 205_{23-26} (*A będſiećie wydany // od rodſicow y brá=//ćiey / y* krewnych 205_{28}–206_{2}) → JE_{74} *Abuſite iſſdo=//ti nuog gimditoiu ir // brolu / ir nuog* gimeni 212_{9-11} (212_{13-16})[3]

Daiktavardis *gentis* reikšme 'giminaitis, tos pat giminės (genties) žmogus, giminė (iš gimimo ir iš santuokos)' dažnai vartojamas senuosiuose raštuose bei tarmėse. $LKŽ_{III}$ 238 duomenimis, šis žodis vartojamas Kėdainių 1653 metų *Evangelijose*, Daukšos *Postilėje*, Mažvydo raštuose, Vaišnoro *Žemčiūgoje Teologiškoje*, Bretkūno *Postilėje* ir *Biblijoje*, Chylinskio *Biblijoje*. [3]SD 130, 378 taip pat randame formą *gintis* greta sinonimo *gintiſte*, kurių lenkiški atitikmenys *krewność* ir *rodſina*. Žodis *giminė* [3]SD dažnesnis (13x) nei *gentis* (2x) ir pateikiami šie jo lenkiški atitikmenys: *národ* (195), *pokolenie* (318), *rod* (377), *plemię* (299). Leksema *gentis* reikšme 'giminaitis' daugiausia paplitusi žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmės plote ($LKŽ_{III}$ 19, 238). Žodžių *gentis* ir *giminė* semantinis laukas senuosiuose raštuose buvo platesnis negu dabar ir buvo remiamasi to meto atskirų lenkų kalbos žodžių daugiareikšmišku vartojimu; žodis *gentis* buvo vartojamas socialiniais ryšiais susietai artimų žmonių grupei pavadinti (Karaciejus 1980: 103–104).

Tačiau svarbu paminėti, kad žodis *gentis* JE_{47} tėra pavartotas tik vieną kartą ir būtent toje *Evangelijų* teksto dalyje, kuri priskiriama kito vertėjo plunksnai. JE_{74} šio žodžio jau nebėra – jis redaktoriaus pakeistas – visame tekste vartojama leksema *giminė*. Daiktavardis *giminė* JE_{47} pavartotas 14 kartų, *giminėti* 'giminiečiai, artimi' du

[2] Lyginamoji *Evangelijų* analizė atlikta remiantis kompiuterinėmis *Ewangelie polskie y litewskie* (1647 ir 1674) žodžių formų konkordancijomis. Jas parengė Lietuvių kalbos instituto darbuotojai Milda Lučinskienė ir Vytautas Zinkevičius (programuotojas), vadovaujami Sauliaus Ambrazo, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą". Taip pat naudotasi Lietuvių kalbos institute sukurtomis Bretkūno *Postilės* (BP_{I-II}), Sirvydo *Punktų sakymų* (PS), Vilento *Enchiridiono* (VLNE) ir *Evangelijų bei Epistolų* (VLNEE) kompiuterinėmis žodžių formų konkordancijomis bei Belarmino *Katekizmo* ir 1605 metų *Katekizmo* kompiuteriniais variantais.

[3] Čia ir toliau skliausteliuose nurodoma JE_{74} lenkiškų atitikmenų vieta, o patys atitikmenys nekartojami, kadangi nuo JE_{47} skiriasi tik rašyba.

kartus ir vieną kartą – moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma *giminėta*: JE_{47} 164_{2-4} *A śitáy El=//ʒbieta //gimineta tá=//wo*. Forma *giminėti* $LKŽ_{III}$ 310 užfiksuota tik iš Sirvydo *Žodyno*, *Punktų Sakymų* ir Chylinskio *Biblijos*.

Vedinys *giminė* reikšme 'kas giminystėje su kuo yra, gentis', $LKŽ_{III}$ 309 duomenimis, paplitęs daugelyje tarmių: daugiausia užrašyta rytų aukštaičių panevėžiškių tarmės plote, rečiau – vakarų aukštaičių (kauniškių, šiauliškių), rytų aukštaičių (uteniškių, vilniškių), pietų ir šiaurės žemaičių tarmės plote bei pereinamojoje tarmėje tarp vakarų ir rytų aukštaičių. Be šios reikšmės, JE_{47} ir vėlesniuose leidimuose leksema *giminė* vartojama ir kitomis reikšmėmis. Minėtinos reikšmės: 'kilmė', 'tauta', 'karta' ($LKŽ_{III}$ 309). Jas iliustruoja šie pavyzdžiai:

JE_{47} 9_{4-6} *todrin iog buwo iʒ // namu ir* gimines *// Dowido*
JE_{47} 86_{3-5} *mokikite // wiſas* gimines */ kri+//kſʒtidami ias*
JE_{47} 137_{3-6} *biłau iumus / iog // ne praeys* gimine *// toi / pokołay wiſſa //tay ſtoſis*

JE_{47} vediniu *giminė* verčiamas lenk. *národ* (9x), rečiau *pokolenie* (4x) ir *wiek* (1x JE_{47} 2,22). JE_{47} tekste pavartota sudaiktavardėjęs *giminėta* (3x) visais atvejais yra lenkiškojo žodžio *krewny* atitikmuo (JE_{47} 20_{21}, 164_{4}, 173_{3}).

Vadinasi, retesnio žodžio *gentis* JE_{74} keitimas bendresniu ir labiau paplitusiu vediniu *giminė* nepriklauso nuo lenkiškojo originalo. Tai tėra šio teksto vienodinimo rezultatas.

2. *kuris gi vienas* → *kiekvienas* (2x):

JE_{47} *ir* // kuriſgi wienas *kuris // giwena ir tik ing // mani nenumirs am=//ʒinai* 211_{15-19} (*A* wſʒel=//ki *ktory ʒywie á wie=//rʒy w mię / nie vmrʒe // ná wieki* 211_{15-18}) → JE_{74} *ir* kiek=//wienas *kuris giwena // ir tik ing mani nenu=//mirs amʒinai* 218_{14-17} (218_{13-16})

JE_{47} *ir tuomet atduos* ku-//riamgi wienam *pa-//lig darbu io* 204_{12-14} (*á te // dy odda* kaʒdemu *we // dług vcʒynkow iego* 204_{11-13}) → JE_{74} *ir tuomet ata=//duos* kiek wienam *pá-//lig darbu io* 210_{21-23} (210_{22-24})

Įvardis *kuris gi vienas* vartojamas tik toje JE_{47} dalyje, kuri priskiriama anoniminiam redaktoriui ar vertėjui. Jaknavičiaus verstame tekste vartojamas tik neapibrėžiamasis apibendrinamasis įvardis *kiekvienas* (20x). Įvardis *kuris gi vienas* pavartotas du kartus (JE_{47} 211_{16}, 204_{12-13}) ir jau JE_{74} redaguojamas ir taisytojo keičiamas neapibrėžiamuoju įvardžiu *kiekvienas*. Pažymimasis įvardis *kuris gi vienas*[4] reikšme 'kiekvienas' pavartotas tik vieną kartą Sirvydo PS_{II} 86 (lie. *kurys giwienas*, len. *káʒdy*) ir nėra paliudytas nei lietuvių kalbos tarmėse, nei kituose senuosiuose raštuose $LKŽ_{VI}$ 952. Taip pat reikėtų paminėti, kad įvardis *kiekvienas* turi laisvesnę ir platesnę distribuciją nei įvardžiai *kas*, *katras*, *kuris* (poziciniai variantai) ir todėl laikomas pagrindiniu variantu (Rosinas 1988: 124).

[4] *Lietuvių kalbos žodyne* įvardžiai *kuris vienas* ($LKŽ_{VI}$ 952) ir *kiekvienas* ($LKŽ_{V}$ 747) aprašomi kaip pažymimieji, naujausioje lietuvių kalbos gramatikoje (Ambrazas, red., 1997: 257) įvardis *kiekvienas* priskiriamas neapibrėžiamųjų apibendrinamųjų teigiamųjų įvardžių reikšminei grupei, o Alberto Rosino (1996: 123) – prie bendrumo klasės įvardžių.

3. *mala* → *kandžia* (2x):

JE$_{47}$ *Ne // iʒdinkite iumus yʒdu // ʒiamei / kur rundis ir //* malos *gadina* 209$_{7-10}$ (*Nie ſkarbćie // ſobie ſkárbow ná ʒie=//mi: gdʒie rdʒá y* mol *// pſuie /* 209$_{6-9}$) → JE$_{74}$ *Neiʒdinkite iu=//mus yʒdu ʒiamei / kur // rudiś ir* kandʒies *gá=//dina* 216$_{4-7}$ (216$_{2-5}$)

JE$_{47}$ *A kraukite // yʒdus iumus dūgui / // kur nei ruudis / nei //* malos *gadina* 209$_{12-15}$ (*Ale ſkarb-//ćie ſobie ſkarby w // niebie: gdʒie áni // rdʒá / áni* mol *nie // pſuie* 209$_{11-15}$) → JE$_{74}$ *A // kraukite yʒdus iumus // dungui / kur nei ru=//dis / ney* kandʒies *gádi=//ná* 216$_{8-12}$ (216$_{7-10}$)

Skolinys *mala* JE$_{47}$ yra pavartotas ir tik anoniminio vertėjo verstame tekste, JE$_{74}$ redaktoriaus jis keistas lietuvišku žodžiu *kandžia*. Skolinys *mala* reikšme 'kandis' kituose senuosiuose tekstuose neužfiksuotas. Žodžio *kandis* forma *kandžia* yra žinoma tik rytų aukštaičių tarmėje (Dusetose ir Giedraičiuose) (LKŽ$_{V}$ 206). Retas šis žodis ir senuosiuose raštuose – jį pateikia tik SPR 83 ir kartą pavartotas PS$_{II}$ 7$_{28-29}$. Tačiau Sirvydo ši leksema rašoma rytietiškai – *kundžia*. Taigi JE$_{74}$ redaktorius atsisako aiškaus skolinio, jį pakeičia jam žinoma rytietiška leksema *kandžia*, tačiau su sveiku *an* tipo tautosilabiniu junginiu.

4. *nuopelnas* → *užmokesnis*:

JE$_{47}$ *Vʒ-//tieſu ſakaw iumus / // eme* nuopełnu *ſa-//wo* 208$_{18-21}$ (*ʒá-//prawdę powiádam // wam / iʒ wʒięli* ʒa-//płatę *ſwoię* 208$_{20-23}$) → JE$_{74}$ *Vʒtieſu ſakáu iu=//mus / eme* uʒmokieſni *// ſawo* 215$_{16-18}$ (215$_{15-17}$)

Vedinys *nuopelnas* JE$_{47}$ 'atpildo' reikšme, kuri LKŽ$_{VIII}$ 946 užfiksuota tik vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje (Jurbarkas), šiame rytietiškame tekste pavartotas tik vieną kartą (1x), o jo pamatinis veiksmažodis *nupelnyti* – penkis kartus. Vedinio *užmokesnis* nėra JE$_{47}$ nei kituose XVI–XVII a. raštuose. LKŽ$_{XVII}$ 664 vedinys *užmokesnis* pateiktas iš Mažosios Lietuvos ankstesnių tarmių bei didelio žemaičių tarmės ploto, dar jį turi rytų aukštaičiai panevėžiškiai. LKA$_{III}$ (142–143, žemėl. Nr. 127) rodo, kad ir pati priesaga *-esnis* daugiausia vartojama žemaičių ir nedidelės dalies Klaipėdos krašto aukštaičių, tačiau su šia priesaga užfiksuota pavyzdžių ir toli nuo minėtų vietų – dažniausiai rytų aukštaičių (panevėžiškių, širvintiškių, uteniškių), rečiau – vakarų aukštaičių panevėžiškių šnektose. LKŽ$_{VIII}$ 314 nurodyta, kad forma *mokesnis* paplitusi žemaičių tarmės plote, o aukštaičių – tik uteniškų šnektoje.

JE$_{47}$ (ir kituose vėlesniuose leidimuose) atlyginimas už darbą dažniausiai įvardijamas žodžiu *ałga* (JE$_{47}$ 33$_{10}$), taip pat *alga* gali turėti ir 'nuopelno, atpildo, moralinio, dvasinio atlyginimo' reikšmę (JE$_{47}$ 198$_{16}$, 207$_{28}$), pvz.: JE$_{47}$ 207$_{28}$– 208$_{1}$ *nes ſtay ałga iuſ-//ſu gauſi ira dungui.* Visais čia minimais atvejais *Evangelijose* yra lenkiškas atitikmuo *ʒapłata* (JE$_{47}$ 33$_{8}$, 198$_{19}$, 208$_{3}$). ³SD (526) len. *zápłata* verčiamas leksemomis *aʒumokeſtis / ałga*, o žodis *nupełnas* yra lenkiškojo *wyſługá* atitikmuo (³SD 505–

506)[5]. Taigi tikėtina, kad leksema *užmokesnis* yra JE_{74} redaktoriaus tarmės atspindys.

5. *angelas* → *aniolas*:

JE_{47} *Net ſunus // ʒmogaus tuur atait // garboi Tewo ſawo // ſu* Angełais *ſawais* 204_{8-11} (*Abowiem prʒyidʒie // ſyn człowieczy w //chwale oycá ſwego ʒ //* Anyoły *ſwoimi* 204_{8-11}) → JE_{74} *Nes ſunus ʒmogaus // tur átait gárboy Te= //wo ſawo ſu* Anyołais *// ſawo* 210_{18-21} (210_{18-22})

JE_{47} tekste forma *angelas* pavartota 14x (1x – anoniminio vertėjo tekste), *anielas* – 4x, *aniolas* – 1x. Taigi 1647 metų *Evangelijose* dominuoja forma *angelas*. Panaši padėtis išlieka ir 1674 metų leidime – forma *angelas* parašyta 12x, *anielas* – 5x, *aniolas* – 3x. JE_{74} redaktorius du kartus senesnę formą *angelas* keitė naujesniu variantu *aniolas*: Jaknavičiaus tekste (JE_{47} 179_{26}) ir kito vertėjo ar redaktoriaus tekste.

Apžvelgus senuosius raštus, matyti, kad forma *angelas* nuosekliausiai buvo vartojama Prūsijos kunigaikštijos raštuose: BP (288x), MŽ (43x) (Urbas 1996: 19), VLNEE (35x), VLNE (2x). Formos *aniolas* (MŽ 2x) ir *anielas* (BP 1x) čia vartojamos labai retai. Kitaip buvo pasiskirstę šios formos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, kur formavosi du rašomosios kalbos variantai. Rytiniu raštų kalbos variantu rašiusių autorių darbuose dažniausiai vartojama forma *anielas* – PS (55x), BK (17x), o *angelas* jau daug rečiau – K1605 (9x) ir PS (3x ir tik perikopių tekste), o forma *aniolas* pavartota tik Belarmino *Katekizme* (1x).

Viduriniuoju raštų kalbos variantu rašiusio Daukšos tekstuose dominuoja forma *angelas* (344x) ir tik (4x) retai *anielas* (Kudzinowski 1977: 19), tačiau kituose vidurietiškuose raštuose šių leksemų vartosena įvairuoja – tik forma *anielas* (179x) rašoma Chylinskio *Naujajame Testamente* (Kudzinowski 1964: 3), o štai PK ir SE tekstuose vartojami visi trys variantai – seniausia forma *angelas* rašoma rečiausiai (PK 3x; SE 1x), naujesnis variantas *anielas* dažniau rašomas SE (30x) ir PK (11x), *aniolas* – SE (10x) ir PK (8x) (Jakulis 1995: 8; Kruopas 1970: 85), žinomas jis ir tarmėse – rytų aukštaičių (rečiau – pietų aukštaičių ir šiaurės žemaičių) $LKŽ_I$ 141.

Nors Jaknavičiaus 1647 ir 1674 metų *Evangelijose* yra visi trys variantai, tačiau, kaip jau buvo minėta, dažniausia senesnė forma – *angelas* (kaip Vilento, Bretkūno, Mažvydo, Daukšos). JE_{74} redaktoriaus motyvai, dėl kurių jis pasirinko formą *aniolas,* nėra aiškūs: pasirinkimą galėjo lemti jo paties tarmė ar koks spausdintas leidinys, kuriame vartojama forma *aniolas*.

6. *net* → *nes:*

JE_{47} Net *kas // iʒg iuſſu noredamas // iʒſtatit weʒiu / ne // pirmiaus ſededamas // ſuſkaito indeimus* 202_{5-9} (*Abo-//wiem kto ʒ was // chcąc budowac wie-//ʒę / nie pierwey śiad=//ſy ráchuie*

[5] Kad lenkiškajame *Evangelijų* tekste žodis *ʒapłata* (JE_{47} 208_{22-23}) turi *atpildo*, o ne *algos* reikšmę, liudija ir tai, kad dabartiniame *Naujajame Testamente* lenkų kalba šis žodis jau pakeistas leksema *nagroda* (MT 6,16) (PALL 1130).

nakłady / 202_{9-13}) → JE_{74} Nes // *kas iʒg iuſu noreda+//mas iʒſtatit weʒiu / ne // pirmiaus ſededamas // ſuſkaito indeimus* 208_{13-17} (JE_{74} 208_{16-20})

JE_{47} Net // *ku pades ʒ́mogui // iay ir wiſu ſwietu // nupelnitu / á duśiu // ſawo nuteriotu* 204_{1-5} (*Bo coʒ pomo+//ʒe człowiekowi / ieśli=//by wſzytek świat ʒy-//ſkał / á ná duſzy ſwey // ſzkodę podiął* 204_{1-5}) → JE_{74} Nes *ku pades ʒ́mogui // iáy ir wiſu ſwietu nu=//pełnitu / á duſziu ſawo // nuteriotu* 210_{12-15} (210_{12-16})

JE_{47} Net *ſunus // ʒ́mogaus tuur atait // garboi Tewo ſawo // ſu Angełais ſawais* 204_{8-11} (*Abowiem przyidʒie // ſyn człowieczy w // chwale oycá ſwego ʒ // Anyoły ſwoimi* 204_{8-11}) → JE_{74} Nes *ſunus ʒ́mogaus // tur átait gárboy Te=//wo ſawo ſu Anyołais // ſawo* 210_{18-21} (210_{18-22})

JE_{47} Net // *kur iir yʒ́das tawo / // tyi iir ir ſzyrdis tá=//wo* 209_{17-20} (*A-//bowiem gdʒ́ie ieſt // ſkarb twoy / tam // ieſt y ſerce twoie* 209_{17-20}) → JE_{74} Nes *kur ir yʒ́dás ta=//wo / tyn ira ir śirdis // tawo* 216_{14-16} (216_{12-15})

Žodelis *net* JE_{47} pavartotas 10x (JE_{74} – 7x), o jungtukas *nes* JE_{47} – 88x (JE_{74} – 93x[6]). Kaip matyti iš pavyzdžių, forma *net* pakeista į *nes* (*net* JE_{47}→ *nes* JE_{74}) tik 4x. Žodelis *net* JE_{47} tekste atlieka kelias skirtingas funkcijas:

(a) (1x) vartojamas kaip stiprinamoji dalelytė (JE_{47} 94_{13}; JE_{74} 100_{6}; len. *áʒ́* JE_{47} 94_{14}; (JE_{74} 100_{6});

(b) (5x) jungia šalutinius laiko aplinkybės sakinius[7] ir atlieka ribos jungtuko funkciją (1x); vartojamas sudėtinis jungtukas *net pirm* (JE_{47} 157_{28}; JE_{74} 162_{200}; len. *aʒ́by pierwey* JE_{47} 157_{25}; JE_{74} 162_{19}) ir *net* (1x) su greta pateiktu variantu *pokoley* (JE_{47} 31_{2}; *net* JE_{74} 34_{2}; len. *áʒ́* JE_{47} 31_{3}; JE_{74} 34_{4});

(c) (4x) atlieka priežasties jungtuko *nes* funkciją (JE_{47} 202_{5}; JE_{47} 204_{1}; JE_{47} 204_{8}; JE_{47} 209_{17} – pavyzdžiai pateikti aukščiau).

Būtent pastaruoju atveju (c) JE_{47} žodelis *net* ir yra keičiamas JE_{74} jungtuku *nes*, o pirmosios dvi *net* funkcijos išlieka ir JE_{74}. Tokia žodelio *net* ir jungtuko *nes* vartosena paliudyta daugelyje senųjų raštų: Daukšos *Postilė*, Sirvydo *Punktai Sakymų*, Mažvydo, Simono Vaišnoro raštai (Zinkevičius 1981: 198; $LKŽ_{VIII}$ 738) bei Chylinskio NT, Bretkūno *Postilė*, Vilento *Evangelijos bei Epistolos* (Drotvinas 1968: 95). Drotvinas nurodė, kad senuosiuose lietuviškuose raštuose *net* (kaip ir *net pirm*, *pirm neg*) yra vartojamas vietoj *nes* dėl originalų kalbos įtakos (pvz., verčiant len. *až*) (Drotvinas 1968: 95). JE_{47} ir JE_{74} lenkų kalbos žodelio *aʒ́* atitikmenys yra šie:

(a) šalutinius laiko sakinius jungiantis laiko ribos jungtukas *net* reikšme 'kol(ei), iki' (4x: JE_{47} 2_{19}, JE_{74} 2_{22}; JE_{47} 19_{5}, JE_{74} 19_{10}; JE_{47} 149_{15}, JE_{74} 149_{15}), pvz.:

JE_{47} 2_{18-20} *iog ne praſzoks to // gimine* / net *wiſa tai // iſipildis* (JE_{47} 2_{21-23} *ʒ́ec nie przeminie ten //to wiek* / aʒ́ *ſię wſzy-//tko ʒ́iśći*)

6 Papildomai pridėtoje perikopėje (JE_{74} 166–167) (1x) pavartotas žodis *nes*.

7 Leonardas Drotvinas (1968: 95) nurodo, kad veiksmų laiko santykis, kada pagrindinio sakinio veiksmas vyksta prieš šalutinio sakinio veiksmą, senuosiuose raštuose gali būti reiškiamas ir ribos jungtuku *net* ir sudėtiniu jungtuku *net pirm*.

Vienu atveju JE_{47} yra pateikti du variantai *net pokoley*[8], JE_{74} paliekamas tik *net*:

> JE_{47} 30_{24}–31_3 *Priliginta i=//ra karaliſte dun-//gaus rukſʒti / ku=//riu iemus ʒmona // paſłepe ażurawgie // triſe mieroſe miłtu /* net pokoley *ſurugo // wiſa* → JE_{74} 33_{21}–34_3 *Pri=//ligintá irá Káraliſte // dungaus rukſʒtyi / ku=//riu iemus ʒmoná // aʒuraugie triſe mie=//roſe miłtu / net ſuru=//go wiſa* (JE_{47} 30_{25}–31_3 *Podo=//bne ieſt kroleſtwo // niebieſkie / kwaſo-//wi / ktory wʒiawſʒy // niewiáſtá ʒákryłá // we trʒy miáry mą-//ki / áʒ wſʒytka ſkwa=//śniáłá);*

(b) šalutinius laiko sakinius jungiantis sudėtinis laiko ribos jungtukas *net pirm* (1x). Šiuo atveju yra lenkų kalbos jungtukas *aʒby* JE_{47} 157_{25} (JE_{74} 162_{19});

(c) jungtukas *net* reikšme 'kad' (1x):

> JE_{47} 94_{12-14} (JE_{74} 100_{5-7}) *Ir ataio ir prideio //abi eldii teip* net *// grimʒdo* (JE_{47} 94_{12-15} *Y prʒy-// byli / a nápełnili o-//bie łodʒi / áʒ ſię ʒánu+//rʒały)*

Pastarąją *net* reikšmę nurodo ir Vincas Urbutis (1966: 105).

JE_{47} tuo pačiu žodeliu *net*, bet atliekančiu jau priežasties funkciją, verčiamas ir skiriamasis lenkų kalbos jungtukas *abowiem* (3x) ir *bo* (1x). Būtent pastarasis žodelio *net* vartojimas JE_{74} yra redaguojamas ir nuosekliai keičiamas jungtuku *nes*, kuriuo dažniausiai ir yra verčiami minėti lenkų kalbos jungtukai *abowiem* ir *bo*.

Remiantis JE_{47} konkordancija, nustatyta, kad tekste (88x) pavartotą priežasties jungtuką *nes* atitinka beveik vienodai pasiskirstę du lenkų kalbos jungtukai *abowiem* (*albowiē*) (46x) ir *bo* (variantai *boć*) (37x), dar po vieną kartą randami šie atitikmenys – *ʒaś* (JE_{47} 36_{22}), *ále* (JE_{47} 57_{15}), *iʒ* (JE_{47} 36_{27}, 97_{11}). Toks jungtukų pasiskirstymas rodo, kad JE_{47} buvo nebūdingas lenkų kalbos jungtuko *abowiem* ir *bo* vertimas jungtuku *net*, išskyrus tuos 4 atvejus, kurie priskiriami kito vertėjo plunksnai.

^{3}SD, kaip tuometinis norminamasis veikalas, atspindi tokią šių jungtukų vartoseną: len. *abowiem* (^{3}SD 1) verčiamas jungtuku *nes, neſung, neſſa*, taip pat *nes* verčiamas jungtukas *bo* (^{3}SD 19), o jungtuko *aʒ* skiriamos net kelios funkcijos: laiko reikšme[9] jungtukas *aʒ* verčiamas laiko ribos jungtukais *kołay / pakołay / **net*** (^{3}SD 4), o vietos reikšme len. *aʒ* vartojimą iliustruoja pavyzdys *Iki kakłu.* Būtent tokią šių žodžių vartoseną ir atspindi JE_{47} ir JE_{74}.

Kadangi JE_{74} pasirodė praėjus 27 metams po pirmojo *Evangelijų* leidimo, tai galime manyti, kad toks *net* vartojimas reikšme 'nes' (lenkiški atitikmenys *abowiem* ir *bo*) parengėjo ir taisytojo buvo suvoktas kaip archajiškas ar bent nebūdingas tuometinei kalbai.

8 $LKŽ_{VIII}$ 737 *net* aprašyta kaip dalelytė ir jungtukas. Prie pavyzdžių, iliustruojančių dalelytės *net* vartoseną, pateiktas būtent šis pavyzdys. Tačiau reikėtų atsižvelgti, kad JE_{47} žodis *pokoley* (JE_{47} 31_2) parašytas kursyvu, kuriuo dažniausiai buvo spausdinamas vienas iš kelių sinonimiškų žodžių variantų. Todėl tikėtina, kad žodžiai *net* ir *pokoley* pateikti kaip variantai ir atlieka ne dalelytės, o laiko ribos jungtuko funkciją. Tai patvirtintų dar tas faktas, kad JE_{74} paliekamas jau tik vienas variantas, būtent *net* (JE_{74} 34_2). 1674, 1679, 1690 metų *Evangelijų* leidimų lietuviškame tekste taip pat tėra tik *net*, o 1705 metų – *aʒ* (31_{17}).

9 ^{3}SD 4 pateikta taip: *wʒględem cʒáſu* ir *wʒględem mieyſcá.*

IŠVADOS

1674 metų *Evangelijų* rengėjas, redaguodamas JE_{47}, atkreipė dėmesį į Jaknavičiaus ir septynių paskutinių evangelijų leksikos skirtumus. Todėl 1674 metų leidime jų jau nebeliko – šios leksemos buvo priderintos prie didesnės rytietiško teksto dalies, t. y. *Evangelijų* tekstas suvienodintas.

Minimo leidimo taisytojas atsisakė retai vartojamų ir Jaknavičiaus tekstui nebūdingų leksemų (*gentis, kuris gi vienas, mala, nuopelnas*) ir jas pakeitė šiame tekste dažniau vartojamomis (*giminė, kiekvienas*), o tais atvejais, kai Jaknavičiaus tekste nerado reikiamo varianto, matyt, vartojo savo tarmės žodį (*kandžia, užmokesnis*). Taip pat suvienodinta ir jungtuko *net* vartosena.

Nuosekli kalbos faktų atranka liudija tam tikrą normos egzistavimą rytiniu raštų kalbos variantu parašytuose raštuose. Tai patvirtintų ir tas faktas, kad visi šie JE_{74} taisymai nuo lenkiškojo originalo nepriklausė. Straipsnyje aprašyti negausūs paskutinių 7 evangelijų leksikos taisymai liudija, kad didžioji teksto dalis JE_{74} taisytojui buvo priimtina – taigi jis irgi (kaip ir JE_{47} anoniminis rengėjas) turėjo būti kilęs iš Vilniaus krašto, bet netoli nuo *an / un* izofonos.

SUTRUMPINIMAI

BK – TRUMPAS MOKSŁO KRIKSCIONISZKO SURINKIMAS, Nuog Roberto Bellármino Kárdynoło párásitas. VILNÆ Typis Acad: Societatis IESU, Anno 1677.

BP_I – *POSTILLA Tatai eſti Trumpas ir Praſtas Iſchguldimas Euangeliu / ſakamuiu Baſnicʒoie Krikſchcʒoniſchkoie / nůg Aduento ik Weliku*. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karalaucʒuie Pruſůſu. Iſſpaude Karalaucʒuie Iurgis Oſterbergeras. Mæta Pono 1591.

BP_{II} – *POSTILLA tatai eſti Trumpas ir Praſtas Iſchguldimas Euangeliu / ſakamuiu Baſnicʒoie Krikſchcʒoniſchkoie/ nůg Wæliku ik Aduento*. Per Iana Bretkuna Lietuwos Pruſůſu. Iſſpausta Karalaucʒuie /Iurgio Oſterbergera. Mæta Pono 1591.

JE_{47} – [Jonas Jaknavičius] EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE TÀK NIEdźielne iáko y wſzytkich Swiąt, ktore w Kośćiele Katholickim, według Rzymskiego porządku przez cały rok czytáią. *Wydáne za dozwoleniem ſtárſych.* w WILNIE. W Drukániey Akademiey Soc. Iesv Roku / 1647.

JE_{74} – [Jonas Jaknavičius] EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE. *Ták* NIEDZIELNE *Iáko y* WSZYTKICH SWIĄT, *Ktore w kośćiele Katholickim, według Rzymskiego porzćądku przez cały Rok czytaią*. VILNÆ. Typis Academicis Soc: IESV. 1674.

K1605 – KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY REYKIAMAS. PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LEDESMOS Theologo SOC: IESV. E pergulditas Lietuwiſʒkay / ir Vntrnkárt iſʒſpáuſtas WILNIVY Drukôrnioy Acadêmios SOCIETATIS IESV, Metůſu vʒgimimo Wieſʒpatés / 1605.

LKA_I – *Lietuvių kalbos atlasas. Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKA_{III} – *Lietuvių kalbos atlasas. Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–17, Vilnius: Mintis (1, 8), Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla (3, 5, 6), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (17), 1956–1996.

PALL – *Pismo Swięte Starego i Nowego Testamentu*, redaktor odpowiedzialny Ks. Kazimierz DYNARSKI SAC, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1991.

^3SD – [Konstantinas Sirvydas] DICTIONARIVM TRIVM LINGVARVM, *In vſum Studioſæ Iuuentutis, AVCTORE* CONSTANTINO SZYRWID è SOCIETATE JESV *Cum Superiorum permiſſu editum.* Tertia editio recognita & aucta, VILNÆ, Typis Academicis Societatis JESV. Anno Domini M.DC.XLII [1642]. (Naudotasi fotografuotiniu leidimu: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium linguarum*, parengė Kazys PAKALKA, Vilnius: Mokslas, 1979.)

PS – [Konstantinas Sirvydas] PVNKTY KAZAN od Adwentu áʒ do Poſtu, *Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie* PRZEZ Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologá Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH *wydáne*. W WILNIE W Drukárni Akádemiey Societatis IESV ROKU M.DC.XXIX. (Naudotasi fotografuotiniu leidimu: Franz SPECHT, *Šzyrwids Punktay sakimu*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.)

SE – *SUMMA Abá Trumpas iſzguldimas EWANIELIV / SZWENTU Per Wiſus meatus / dienomis Nedelos / Báʒni=ćioſe Krikśćioniſkoſe ſkaytomu* [...] KIEDAYNISE, *DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS RHETAS, Meatu Poná*, 1653 (remtasi: A. Jakulis, *„Knygos Nobažnystės" leksika* 1, Klaipėda: Sauliaus Jokužio leidykla-spaustuvė, 1995).

SPR – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas* (fotografuotinis leidimas), parengė Kazys PAKALKA, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

VLNE – *ENCHIRIDION Catechiſmas maſas / dœl paſpalitu Plebonu ir Koʒnadiju* / Wokiſchku lieſuwiu paraſchits per Daktara Martina Luthera. O iſch Wokiſchka lieſuwia ant Lietuwiſchka pilnai ir wiernai perguldítas / per Baltramieju Willentha Plebona Karaliaucʒuie ant Steindama. Iſchſpauſtas Karaliaucʒui per Iurgi Oſterbergera / Metu Diewa M. D. LXXIX.

VLNEE – *Euangelias bei Epiſtolas / Nedeliu ir ſchwentuju Dienoſu ſkaitomaſias / Baſnicʒoſu Chrikſchcʒoniſchkoſu* / pilnai ir wiernai perguldítas ant Lietuwiſchko Sʒodʒia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karaliaucʒui ant Schteindama [...] Iſchpauſtas Karalaucʒui per Iurgi Oſterbergera / Metu M.D. LXXIX.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red. 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

BIRŽIŠKA, V. 1939: Dar dėl Jaknavičiaus ir *Ewangelie polskie y litewskie*. *Archivum Philologicum* 8, 4–82.

DROTVINAS, L. 1968: Laiko aplinkybės šalutinių sakinių prijungimo priemonės senuosiuose lietuvių kalbos raštuose. *Kalbotyra* 19, 89–98.

JAKULIS, A. 1995: *„Knygos nobažnystės" leksika*. I dalis, sudarytoja ir redaktorė D. Jakulytė, Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.

KARACIEJUS, J. 1980: Dėl keleto socialinių terminų K. Širvydo raštuose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, 101–107.

KRUOPAS, J. 1970: 1598 m. Merkelio Petkevičiaus Katekizmo leksika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 12, 83–154.

KUDZINOWSKI, Cz. 1964: *Biblia Litewska Chylińskiego, Nowy Testament* 3. Indeks, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

KUDZINOWSKI, Cz. 1997: *Indeks-słownik do „Daukšos Postilė"* 1 (A–N), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

LUČINSKIENĖ, M. 2001: Rytietybių redagavimas Jono Jaknavičiaus *Ewangelie polskie y litewskie* 1674 metų leidime. *Archivum Lithuanicum* 3, 117–128.

ROSINAS, A. 1988: *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslas.

ROSINAS, A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

URBAS, D. 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

URBUTIS, V. 1966: [Rec.] Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz. *Baltistica* 2 (1), 105–106.

ZINKEVIČIUS, Z. 1971: Dėl K. Sirvydo „Punktų Sakymų" genezės ir kalbos. *Baltistica* 7 (2), Vilnius.

Milda Lučinskienė
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva
mildaluc@ktl.mii.lt

Gauta 2001 10 26